

SZEMLE

BÍRÓ BÉLA

Zavarba ejtő „egyöntetűség”

– Szubjektív észrevételek egy konferencia margójára –

A mikor a Teleki László Alapítvány budapesti Intézete a *Társadalmi önismeret és nemzeti önazonosság Közép-Európában* címmel rendezett konferenciát, a szervezők kétségtelenül nagy fába vágták a fejszéjüket. A téma nemcsak hatalmas, de a dolgok jelenlegi állása szerint jószerével kiismerhetetlen is. Ennek oka az, hogy a francia forradalom óta eltelt több mint 200 esztendőben ezek a fogalmak a modernitás legátfogóbb és legbalszerencsésebb projektumának, az ún. nemzetépítésnek álltak a szolgálatában. A nemzetépítés folyamata, amint újabban számos nyugati szerző is világosan megfogalmazza, a dolog logikájából következően egyben nemzetrombolás is, hiszen a többségi nemzet fölépítése érdekében a kisebbségi nemzeteket módszeresen föl kell számolni, el kell tüntetni az államéletből. A cél elérésére a többség nem csupán a jogi és adminisztratív kényszerek tucatjait, szélső esetben az etnikai tisztogatás eszközét (Törökország, balkáni államok), vetette be a kisebbségek ellen, de fogalmi kényszereket is.

A „nemzet”, és a „nemzeti identitás” fogalmainak meghatározása egyike volt a legkeményebb és legkivédhetlenebb ideológiai kényszerintézkedéseknek, melyek azt célozták, hogy a kisebbséget belülről, az iskolai oktatás és az állami sajtó által beléjük plántált ideológiai reflexek révén kényszerítsék a többségi nézőpont és látásmód – sokszor öntudatlan – elfogadására. A többségi nemzetek ideológusai e fogalmak „tudományos” meghatározásait a maguk sajátos igényeihez torzították, s fogalmi konstruktumaikat a tudományosságból való kirekesztés és a megbélyegzés legirgalmatlanabb eszközeivel tabuizálták. S mivel a nemzetközi tudományos életet is a sike-

res „nemzetállamok” tudományossága uralta, magától értetődően ezek a fogalmak váltak a nemzetközi politika és jog kulcsfogalmaivá is.

Ahhoz azonban, hogy a nemzetépítés sikerrel járhasson a nemzet fogalmát mindenek előtt a származási közösség fogalmától kellett elszakítani, hiszen az államnemzet kialakítása, azaz a domináns nemzet belső terjeszkedése már eleve csakis a más etnikumú és kultúrájú közösségek beolvasztására épülhetett, a domináns etnikumot pusztán az állam területén élő egyéb etnikumok asszimilálása révén lehetett az állam egészét felölelő homogén kulturális közösséggé, ún. államnemzetté dagasztani. Ehhez azonban arra volt szükség, hogy – a nyilvánvaló tényekkel ellentétben – az egyént ne valamely kulturális közösségbe beleszületettnek, hanem kulturális *tabula rasának* állítsák be, aki csupán a felnőtté válás folyamatában dönti el, hogy az egymással versengő kulturális közösségek közül melyiket fogja választani. A nemzeti identitás megválasztásának „joga” ily módon a „polgári szabadság” gyakorlóterévé válhatott, a „nemzet” által képviselt kulturális identitást az állampolgár, ahogyan azt Renan megfogalmazta, „mindennapi népszavazás” keretében „sajátította el”. Ez az ideológia egyszerűen nem vette figyelembe, hogy a kultúrát ugyanúgy szüleinktől (s általuk, attól a kulturális közösségtől) örököljük, melybe beleszülettünk, mint a génjeinket. Erre a csúsztatásra az teremtetett lehetőséget, hogy az anyanyelv és a kultúra – a génekkel ellentétben – valóban felcserélhető. A „választás”-t azonban soha nem ténylegesen szabad egyéni döntések, hanem – sokszor irgalmatlan – hatalmi kényszerek befolyásolják. Az egyén soha nem önként változtatja meg nyelvi-kulturális identitását. Az eredeti kultúrából fakadó hátrányok és a konkurens kultúra által kínált előnyök készítették identitása – gyakran csak mímelt és (legalábbis kezdetben) átmenetinek tekintett – megváltoztatására. Az identitás-választás állítólagos szabadsága tehát merőben aszimmetrikusnak bizonyult.

De hogy a nemzetépítők a választás „szabad”-ságának illúzióját a fentiek ellenére is társadalmi tényévé kozmetikázhassák, nyilvánvalóvá kellett tenniük, úgymond, hogy a többségi kultúra az egyetemesség, a társadalmi és a gazdasági haladás, a tudományos világgép hordozója, a kisebbségi kultúrák ellenben a szűkkeblűen értelmezett nemzeti sajátosságok, a meghaladott társadalmi és gazdasági struktúrák, a babonákon és mítoszokon alapuló szellemi elmaradottság tartósításának az eszközei. Azaz: a kisebbségek a maguk önző érdekeinek védelmében az egyetemesség lerombolására, a barbárság és elmaradottság „terjesztésére” töreksenek.

A nagyobb államok által bekebelezett kisebbségi nemzetek, vagy azok a nemzettestek, melyek a nemzeti egység kialakításában a nagy európai nemzetekhez viszonyítva kisebb-nagyobb mértékben lemaradtak, a nemzetépítő államok *offenzív* stratégiájával szemben *defenzívába* kényszerültek. Az egyetemesség méltóságával kénytelenek voltak a sajátosság méltóságát szembehelyezni. A hatékony önvédelem érdekében önnön kultúrájukba kellett „bezárkózniuk”, a „befogadás” univerzalizmusa ellen ugyanis csak az ön-„kirekesztés” partikularizmusával védekezhettek.¹

A többségnek azonban nem csupán az univerzalizmus látszatára volt égető szüksége, de a lehetőleg zökkenőmentes asszimiláció érdekében a kulturális (értsd: nemzeti) asszimiláció traumájáról is el kellett valahogyan terelnie a figyelmet. Ezért az „államnemzet”-et „állampolgári nemzet”-té keresztelte át.

Hogy az állampolgári nemzet ugyanúgy egy meghatározott nemzeti kultúra, a többség nemzeti kultúrája által definiálta önmagát (önnön „egyetemesen emberi” identitását), arról a nyilvánosságban szó sem es(het)ett. Az állampolgári nemzet tagjának lenni – a nemzetállam apologétái szerint – pusztán a politikai közösséghez való tartozást jelentett, a többségi kultúrát, melyet *gyakorlatilag* az államélet minden területén az ideológiai megkérdőjelezhetetlenség keménységével egyetemlegesen kötelezővé tettek, *elméletileg* egyben másodrendűnek nyilvánították. A kisebbségi nemzetek azonban, nem élhettek ezzel a csábos lehetőséggel, eltűnéssel fenyegetett nyelveik és kultúráik védelmében kénytelenek voltak kitartani a kultúra elsődlegessége mellett, s ezzel nem csak a többség rosszállását hívták ki maguk ellen, de a tudomány megvetését is. A politika-elmélet a kisebbségi kultúrákat (az amerikai indiánok megnevezéséből vett terminussal) etnicistáknak bélyegezte, sőt a modernitás politikai prófétái a kisebbségi nacionalizmusokat, a fogalomtársítás abszurditásától sem visszariadva, „törzsi nacionalizmusok”-ként aposztrofálták.

Így aztán a modern ember tudatában az offenzív nagynemzeti nacionalizmushoz kezdett csupa pozitív értékítélet társulni (közjó, állampolgári erkölcs, tolerancia, befogadó reflexek, hazafiság), a defenzív kisebbségi nacionalizmusokhoz azonban csupa megbélyegző minősítés tapadt (egocentrizmus, kirekesztő tendenciák, nemzeti türelmetlenség, diszkrimináció, etnicista nacionalizmus). Ennek megfelelően a különböző nemzeteket attól függően, hogy kialakulásuk időszakában offenzív vagy defenzív nemzetépítési stratégia kialakítására nyílt-e lehetőségük két eltérő nemzetfűpus-

ba sorolták be, az ún. állampolgári nemzetbe (Franciaország, Anglia, Egyesült Államok) és ún. kulturális (vagy az újabb angolszász terminológiában etnikai) nemzetbe (Németország, Olaszország).

Azok az államok, melyek egyidejűleg mindkét stratégia érvényesítésére rákényszerültek, mint a német dominanciájú Monarchia kötelékébe tartozó Magyarország például, mely Béccsel szemben a defenzív stratégiát volt kénytelen működtetni, a magyarországi nemzetiségekkel szemben azonban maga is offenzív stratégiát érvényesített, a nemzet definíciója tekintetében soha nem voltak képesek egyértelmű álláspontot kialakítani, következetesen kettős mércével mértek: saját nacionalizmusukat maguk is állampolgárinak, az idegen nacionalizmusokat kulturális nacionalizmusnak bélyegezték, s a haladás-ellenesség és a maradiság vádjában marasztalták el (lásd az 1848-as forradalmi mozgalmak nemzetiségi törekvéseinek magyar megítélését). Azaz – amint arra egy Jyveskülében az V. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszuson tartott előadásában (2001) Romsics Ignác is utalt – kifele a kulturális nemzet, befelé az állampolgári nemzet képviselőinek mutatkoztak.

S ez a helyzet 1919 után gyakorlatilag az összes kelet-közép-európai államban általánossá vált.

Az ún. állampolgári nemzetre alapozott „állammodell” diadalát a politikatudomány hosszú évtizedeken át egyfajta egyetemes történelmi szükségszerűségként írta le, annak ellenére is, hogy a mából megítélve a „tipikus nemzetállamok” kialakulása inkább tekinthető ritka történelmi kivételnek, semmint szabálynak.² Az államnemzet mintapéldájának tekintett Franciaországban a nemzetépítés pusztán kivételes történelmi körülmények összjátéka (a középkori és újkori francia állam erősen központosított jellege, a francia felvilágosodás kisugárzása, a francia nyelv és kultúra világraszóló presztízse és az egyéb franciaországi nyelvek és kultúrák viszonylagos elmaradottsága) folytán mutatkozhatott rendkívül sikeresnek³.

A stratégia sikeressége az Egyesült Államokban is egészen sajátos körülményeknek volt köszönhető (az angol nyelv és kultúra hatalmas presztízse, az eltérő etnikumok viszonylagos gyökértelensége és elképesztő sokfélesége, az etnikai sajátosságokkal szembeni messzemenő tolerancia, a kulturális asszimiláció hátrányait túlkompenzáló politikai és gazdasági előnyök).

Angliában azonban már az – ugyancsak kedvező – körülmények ellenére sem sikerült maradéktalanul homogenizálni a társadalmat (lásd: ír kérdés, skót önállósulási törekvések, a walesiek kulturális ébredése).

A többi európai nemzet és főként Kelet-közép Európa esetében azonban az állítólagos „modell” teljességgel működésképtelennek bizonyult. Itt vált csak igazán nyilvánvalóvá, hogy mint Kymlicka és Straehle írja, „*az állami nemzetépítés egyben kisebbségi nemzetrombolást jelenthet, még akkor is, ha a liberális-demokratikus alkotmány korlátai közt zajlik.*” A megállapítás azonban közelről sem csak Közép-kelet Európára érvényes, a szerzők úgy vélik, ez a feltevés „*megmagyarázza azt, miképpen maradhatott a kisebbségi nacionalizmus ilyen hatalmas erő a nyugati demokráciákban, és miért máig nyitott kérdés a szecesszió (az államból való kiválás – B.B.) számtalan régióban (mint Flandria, Québec, Katalónia, Skócia). A nemzeti kisebbségek még egyéni és politikai jogaik mégoly erős védelmezése esetén sem érzik magukat biztonságban, hacsak az állam nem mond le mindörökre nemzetépítési célkitűzései megvalósításáról. Ez – hatásaiban – annyit jelent, hogy az államnak le kell mondania arról a törekvéséről, hogy „nemzetállammá” váljék, s el kell fogadnia ehelyett azt, hogy „többnemzetiségű állam”, és az is marad.*”⁴

A nemzettel kapcsolatos dilemmák megoldásának egyetlen útja tehát a nemzetállam elutasítása volna. Ez azonban éppen Kelet-közép Európában ütközik a legmakacsabb ellenállásba. A konferencia előadásainak jelentős része szerint Magyarországon sem kevésbé, mint a térség egyéb államaiban.

Ami annál is meghökkentőbb, mert a határon túli magyar kisebbségek helyzetének a magyar nemzetbe és az utódállamok társadalmába való egyidejű integrációja csak olyan fogalmi keretben gondolható el ellentmondásmentesen, mely valóban túllép a nemzetállamon. Azaz, mely világos különbséget tesz nemzet (azaz kulturális közösség) és az állam mint politikai közösség között, s a kettő egybeesését semmilyen körülmények között sem tartja szükségzerűnek, de még csak kívánatosnak sem. Azaz a (népes magyar nemzeti közösségeket is magukban foglaló) szomszédos államok többnemzetiségű államok gyanánt való (kimondott vagy kimondatlan) tételezését, Magyarország többnemzetiségű államként való tételezésével képes társítani. És nem csak visszamenőleg, a történelmi Magyarország vonatkozásában, hanem a mai nyelvileg rendkívüli mértékben homogenizált, de ma is a kulturális sokféle-ség dilemmájával küszködő magyar államra vonatkozóan is.

A magyar államon belül folyó engesztelhetetlen politikai gyűlölködés (a nemzetiek és a kozmopoliták) kölcsönös kirekesztésre irányuló háborúskodásai ugyanis jellegzetesen „nemzetállami” küzdelmek, annak ellenére is, hogy a barikád mindkét oldalán magyarok találhatók. Itt is a defenzív és az offenzív nacionalizmusok küzdelmét érhetjük tetten. Az állampolgári nem-

zet hívei a politikai nemzet eszméjének jegyében próbálják meg gleichschaltolni a magyar állam polgárainak összességét (a jelekből ítélve mind kisebb sikerrel), míg az etnikai nemzet hívei a kulturális nemzet jegyében tennének kísérletet *ugyanerre*. (Ha a nemzetileg mind inkább pluralizálódó Európában megtehetnék.)

Mindkét törekvés *nacionalista*, amennyiben a nacionalizmust olyan állami ideológiaként definiáljuk, mely a kultúrát a nemzetépítés, a nemzetállami homogenizáció céljából manipulálja.

Kisebbségi szempontból meglehetősen aggasztó érzékelní, hogy a mai magyar politika, akárcsak szociál-liberális elődje, a fenti definíció értelmében (és legfőként abban) *nacionalista* célokat követ. A magyar állam – mint politikai közösség – kulturális fundamentumát a FIDESZ politikusai is, egyetlen – „korszerű”-nek tételezett – kulturális identitásban látják. Akik ezt a kulturális identitást nem fogadják el, azok a nemzet ellenségei („liberálisok”). A korábbi szociál-liberális diskurzusban az eltérő kulturális identitás hívei (a „nacionalisták”) jelentek meg a politikai közösség, azaz az „állam” ellenségei gyanánt.

A kétféle látásmód konfliktusa időnként az előadásokra is jellemző volt. (S ez az egymással jobbra beszélő viszonyban sem álló kulturális szakértáborokra tagolódó Magyarországon mégiscsak a konferencia nagy pozitívumának tekinthető.)

Czoch Gábor bevezetője a monarchiabeli városok etnikai összetételének alakulásáról, a nemzetépítő állam működésébe engedett figyelemre méltó betekintést, s a városok nemzetteremtő szerepét mutatta be. Érdekes lett volna azonban ezeket a folyamatokat a későbbi, román, szlovák, szerb uralom alá került magyar városokban lezajlott nemzetépítési folyamatokkal összevetni, s ebből a perspektívából a nemzetállami homogenizáció „nemzetállamon túl”-i kritikájára⁵ is kísérletet tenni.

Ahogy az sem ártott volna, ha Bárdi Nándor *A magyar kisebbségkutatás története, vázlat és tanulságok* című jól kidolgozott és hatalmas tényismereten alapuló előadásában a határon túli magyar kisebbségkutatás helyzetének válaszával párhuzamosan a magyarországi kisebbségekre vonatkozó kutatások történetét, a magyar kisebbségpolitika alakulását (illetve alakulásainak hiányát) is áttekintette volna. A tanulságok nem lettek volna érdektelenek.

Kovács Éva tanulmánya az *Identitás és etnicitás Közép Európában*, mely fogyatékoságai dacára is az előadásorozat egyik legszélesebb kitekintésű

előadása volt (s melynek az egész konferencia eszmei-fogalmi megalapozásának feladatát is be kellett volna töltenie), szintén nem véletlenül maradt adós épp az „identitás” és az „eticitás” fogalmainak szabatos meghatározásával. Ehhez ugyanis a „nemzet”, az „etnikum”, az „identitás” körül kialakult és az egymással szemben álló felek által szándékosan életben tartott konfúziók dzsungelében kellett volna csapást vágnia. A „kulturális közösség” és az „etnikum” fogalmainak (egyres nyugati teoretikusok nyomában járó) összemosisásával ez az előadás is az etnikai és az állampolgári nemzet hamis alternatíváit fogalmazta újra. Ha világossá teszi, hogy az etnikum (a definíciós csúsztatások dacára) abban különbözik a korszerű értelemben vett kulturális közösségtől, hogy míg az elsőben a vérségi összetartozás játssza a domináns szerepet, a kulturális hovatartozás pedig csupán mellékes, a másodikban pedig a származási kapcsolatok válnak mellékessé és a kulturális értékekhez való viszony dominál, az is világossá válhatott volna, hogy az új ezredév elején nem az állampolgári és az etnikai nemzetek állnak szemben egymással (ezek ugyanakkor a domináns vagy dominanciára törő államnacionalizmusnak az eltérő megnevezései csupán), hanem a „nemzet-építő” és az önmagukat nemzeti pluralizmusra alapozó ún. „kozmozopolita államok”⁶, azaz *azok, melyek képesek elfogadni a nyelvi-kulturális-vallási pluralizmust, és azok, amelyek erre képtelenek.*

Ez a megoldás éppen magyar szempontból lehetne különleges jelentőségű, hiszen alkalmas volna nem pusztán a határon túli magyarság nemzeti és állami integrációjának szavatolására, de a Magyarországon belüli „nemzeti” konfliktusok orvoslására is.

Az előadók sajnos nem mindig vettek tudomást az újabb nyugati irodalomban és a társadalmi-politikai környezetben bekövetkezett mutációkról (illetve ezek jelentős részéről), melyeket egyébként a koszovói, vagy a makedón válság kezelésére tett nyugati kísérletek (vagy a magyar kedvezménytörvény nemzetközi fogadtatása) is félreérthetetlenül jeleznek. Az elmúlt évtized során éppen a „nemzet”, a „nemzeti szuverenitás”, a „kisebbségi és a többségi nacionalizmus” fogalmi voltak azok, melyek – minden túlzás nélkül állíthatjuk – radikálisan átalakultak. Tünet értékű, hogy Kymlicka és Straehle nagyölelésű, a kérdéskör legújabb irodalmát bemutató áttekintésére (lásd 4. jegyzet), a szóban forgó dolgozatokban még csak utalás sem történt, az általuk feldolgozott irodalomról nem is beszélve.

Mindez az első, *Közép-Európa politikák változása* című, témakör információ-gazdag, de főként történeti tárgyú előadásait (Ablonczy Balázs, Varannai Zoltán, Eiler Frerenc) kevésbé érinthette.

Az *Önismeret és mítosz* témakörében tartott előadások hangvételtől azonban már komolyabban befolyásolta. Sajnos, a témakör utolsó három előadására (Hamberger Judit, Gombos Gyula, Losonc Alpár), az időzavar miatt nem jutott elegendő idő, az előadók még a téma kifejtéséhez föltétlenül szükséges időminimummal sem rendelkeztek. Az előadások megítélése tehát felelőtlenség lenne.

Trencsényi Balázs (aki – a témakör első előadójaként – még teljes előadását megtarthatta) Lucian Boia történelemfelfogását elemezte (*Lucian Boia mítosz-értelmezése és a kortárs román historiográfia dilemmái*). Boia posztmodern megalapozottságú, a nemzetállamot világosan és félreérthetetlenül elutasító történelemképét – a mára már Nyugaton is egyértelműen meghaladottnak tekinthető állampolgári nacionalizmuson iskolázott román liberálisokhoz hasonlóan – korszerűtlen, a Mircea Eliade-féle esszencialista hagyományokat folytató gondolatrendszerként tüntette fel. Tette ezt annak ellenére is, hogy Boia szóban forgó könyvei abban a francia tudományos nyilvánosságban jelentek meg, melyre (a romántól eltérően) mindinkább a nemzetállam elutasítása a jellemző.⁷ Az esszencializmus vádját ráadásul a szerző Boia azon állítására látszott alapozni, hogy a társadalmi valóság nem demitizálható, a közösségi tudatot mindig végső lényegiségeket megjelenítő mítoszok szervezik meg, s a mítoszok között pusztán funkcionális szempontokra alapozva tehetünk különbséget. Boia szerint azokat a mítoszokat kell elfogadnunk, melyek segítenek bennünket a társadalmi konfliktusok feloldásában (azaz a társadalom tényeihez való alkalmazkodásban) és azokat kell elutasítanunk, melyek gátolnak ebben.

Trencsényi (az előadásban csak impliciten megfogalmazódó) felfogásában azonban a tudomány és a mítosz élesen elválnak egymástól. Az igazságot csupán a racionális és tapasztalatilag megalapozott tudomány birtokolhatja. Akik az egyedül érvényes (individualista, antieszencialista, popperianus) tudományosság sáncain belül találhatóak, azok birtokában vannak egyetlen és örök érvényű igazságnak, akik e sáncokon kívül szorultak, azok legjobb szándékaik ellenére is tévelyegnek.

Boia (a posztmodern történelemelmélet legjelentősebb képviselőivel, Hayden White-tal⁸, Paul Veyne⁹-nel és másokkal összhangban) úgy véli,

hogy ez a meggyőződés is egyike a múlt század meghaladott mítoszainak, s még csak nem is tartozik a legproduktívabbak közé. S hogy ez valóban így van, azt az egyetlen és kizárólagos igazságot birtokoló, a politikai porondon a másik kizárólagos igazság, a nemzeti mitológia híveinek méltó társaiként fellépő magyar liberálisok hovatovább egy évtizedes ténykedésének ismeretében talán fölösleges is bizonygatni.

Az előadássorozat egyik legizgalmasabb előadását a *Politika és identitás* témakört bevezető Zemplényi András tartotta (*A „nemzeti identitás” sajátosságairól*). Az ő antropológiai megalapozottságú előadása a „szakrális tárgyak sorába kerülő identitás” valóban fontos vonatkozásaira irányította a figyelmet. Mindenek előtt a változó azonosság paradoxonát emelte ki, s az archaikus társadalmi formációk és a modern társadalmak közt meglepő azonosságokat megállapítva az identitást nem csupán a strukturalizmus időtlen perspektívájában tudta elhelyezni, de közben a történeti aspektusokról sem feledkezett meg. A nemzeti identitást – nézetem szerint helyesen – elválasztotta a politikától. Úgy vélekedett, hogy a nemzeti identitás „olyan mi vagy öntudat, mely saját magát terjeszti és nem is létezne önábrázolás nélkül.” Ez a fajta nemzeti identitás szövevényes jelcsere, melyhez mindenki hozzájárul. Alapvetően tehát kulturális produktum. Amivel csak egyet érthetünk.

Mindazonáltal úgy éreztem, hogy ebben az előadásban is nyitva maradt egy fontos kérdés, az értelmiségi elitek által gerjesztett nemzeti identitás kérdése, mely már jellegzetesen politikai törekvés és inkább az elit önérvényesítésének eszköze. A kulturális identitás ezen ponton politizálódik és alakul át „nemzeti” kérdéssé, azaz nacionalizmussá. Az antropológiai megközelítés, úgy tűnik, megfelelő kiindulópontot kínál a kérdés elemzéséhez, de talán nem elegendő.

A szóban forgó aspektust Kántor Zoltán kiváló, korszerű szemléletű előadása világította meg az intézmények identitásteremtő szerepéről (*A nemzeti identitást formáló intézményrendszerek*). De ez esetben is úgy éreztem, a többségi intézményrendszernek a kisebbségi identitás kialakulásában játszott „szerep”-e, illetve a nemzetközi intézmények növekvő befolyása több figyelmet érdemelt volna.

A korszerű fogalomhasználat igényét leginkább talán Papp Z. Attila előadása látszott teljesíteni (*A kisebbségi nyilvánosság sajátosságai*). Az előadásban a társadalmi nyilvánosság, mint a társadalmi lét kitüntetett fontosságú szférája, a maga reális szerkezetében és szintjeinek bonyolult összefüggésrendszerében jelent meg.

Ennek ellenére mindkét esetben használt volna az elemzésnek, ha az előadók következetesebben figyelembe veszik a transznacionális intézmények és nyilvánosság, az állami intézmények és nyilvánosság, valamint a regionális intézmények és nyilvánosság szerepét. S főként a három szféra kölcsönhatásait, konfliktusait és egyezéseit, a negatív illetve pozitív visszacsatolások gazdag rendszerét.

Hézagpótló ismereteket kínált (meglehetősen eltérő színvonalon) Fosztó László *Ván-e cigány nemzettudat?*, Gyurgyík László *A vegyes házasságok szerepe az asszimilációs folyamatokban* és Sebők László *Közép-Európa múltja térképeken* című előadása.

A bevezetőben jelzett problémák leginkább a *Kulturális örökség és nemzeti identitás* című témakör előadásait jellemezték. Az előadók itt következetesen összemosták a nemzeti és állami kultúra fogalmait, s nemzeti (értsd: állami) kultúrán minden esetben és minden vonatkozásban magyar kultúrát értettek. (A némileg árnyaltabb fogalmazás lehetősége csupán Erdősi Péter *Kulturális örökség a magyar törvényhozásban* című előadásában derengett fel). Ráadásul ezt a magyar nemzeti kultúrát is annak egy sajátos változatával, az ún. „nemzeti” kultúrával azonosították. (Ezek a „bűnök” úgy vélem, nem csak akkor elítélendőek, ha azokat románok, szlovákok, szerbek követik el velünk, kisebbségi magyarokkal szemben, hanem akkor is, ha mi magyarok követjük el őket a magyarországi – nem csupán „etnikai” értelemben vett – kisebbségekkel szemben.)

A legújabb nyugati elméleti irodalom egyik (ha nem a) legfontosabb (a kisebbségi érdekvédelmet is kitűnően legitimáló és megalapozó) vonulatának recepciójától való elzárkózás, mely korántsem a tényismeret hiányából, mint inkább szemléleti okokból fakad (Kymlicka maga is többször adott elő az Intézetben), a magyar nemzettudat különös és – a kívülálló számára – szerfelett zavarba ejtő zavarodottságáról árulkodik.

Az is szembeszökő, hogy az európai integráció esetleges identitásformáló szerepéről, vagy a csírázó közép-kelet európai regionalizmusokról *ezúttal* nem hangzott el előadás. (Az utóbbi vonatkozásban Gombos Gyula Alsó-Sziléziáról szóló előadása jelentett viszonylagos kivételt.)

A későbbiekben ezeknek a témáknak sem ártana egy-egy előadássorozatot szentelni.

JEGYZETEK

- ¹ Az „önkirekesztés” fogalmára vonatkozóan lásd Bíró Béla: *Diszkrimináció és diszkrimináció*, *Provincia*, II. évfolyam, 6.-7. szám, 5-6. oldal.
- ² Lásd Bíró Béla: *Modell vagy rögeszme*, *Valóság*, 1997/1, 80-91. oldal.
- ³ Lásd Eugen Weber: *Peasants into frenchmen, The Modernization of Rural France 1870-1914*, Stanford University Press, Stanford, California, 1992.
- ⁴ Will Kymlicka-Christine Straehle: *Kozmopolitanizmus, nemzetállamok, kisebbségi nacionalizmus: a legújabb irodalom kritikai áttekintése*, *Kellék*, 2001/17, 43. oldal.
- ⁵ Lásd Kis János: *Túl a nemzetállamon*. In *Az állam semlegessége*, Atlantisz Kiadó, Budapest, 1997.
- ⁶ D. Held: *Democracy and Global Order – From the Modern State to Cosmopolitan Governance*, Polity Press, London, 1995.
- ⁷ Német fordításban: Etienne Balibar: *Grenzen der Demokratie*, Argument Sommerband, 1993.
- ⁸ Hayden White: *A történelem terhe*, Osiris Kiadó, Budapest, 1997.
- ⁹ Paul Weyne: *Comment on écrit l'histoire*, Éditions du Seuil, Paris, 1971.

GYURGYÍK LÁSZLÓ

A 2001-es szlovákiai népszámlálás első eredményei

Az évezred első szlovákiai népszámlálására 2001. május 25-26-án került sor. A Szlovákia területén élő népesség számának alakulásáról 1910-ig a magyar, az 1921, 1930, 1950, 1961, 1970, 1980, 1991-es évekből a Csehszlovák népszámlálások, 1941-ből a magyar illetve szlovák, 2001-ből pedig a szlovák népszámlálás adatai tájékoztatnak.¹ A magyar népszámlálások a nemzeti hovatartozás vizsgálatánál az anyanyelvre, a csehszlovák népszámlálások a nemzeti hovatartozásra kérdeztek rá. A (cseh)szlovák népszámlálások során, eltérően a magyarországi népszámlálásoktól, az adatlapokat nem kérdezőbiztosok, hanem a megkérdezettek maguk töltik ki. Az önkítöltős technika a kérdezőbiztosok által végzett lekérdezéssel szemben nagyobb pontatlansággal, és válaszhiánnyal jár, ugyanakkor magasabb az anonimitás érzése és kisebbek az anyagi ráfordításai.

Az anonimitás biztosítása a 2001-es népszámlálás során kiemelt jelentőségű volt, mivel nem kellett a nevet, lakcímet feltüntetni az adatlapon. A népszámlálást megelőzően elnyúló társadalmi vita bontakozott ki a nemzetiségi és felekezeti hovatartozást tudakoló kérdések megfogalmazására vonatkozólag. A nemzeti hovatartozásra történő rákérdezésnél a nemzetiségek listájának összetételével kapcsolatban eltérő vélemények fogalmazódtak meg. A korábbi szakaszban javasolt tíznél több nemzetiséget feltüntetető listát a későbbiekben (az egyéb kategórián kívül) egy hat nemzetiséget tartalmazó lista váltotta fel. A felekezeti hovatartozást tudakoló kérdéskor 15 felekezet volt feltüntetve a felekezeten kívüli és egyéb kategóriák mellett.

A népszámlálási előkészületek során egyes marginális politikai tömörülések falragaszaikon a felekezeti hovatartozásra adandó kérdésre a felekezeten kívüli kategória választására buzdították a lakosságot.²

2001-ben első alkalommal készültek a népszámlálási ívek többnyelvű változatban. A nemzetiségek lakta területeken kétnyelvű kérdőíveket kézbesítettek, a többségi szlovák nyelv mellett az íveken az egyes nagyobb lélekszámú nemzetiségek nyelvén: magyarul, ukránul, ruszinul, romanyelven is szerepeltek a kérdések és a magyarázatok. Módosult az adatok feldolgozásának technikája is. A magyarországi feldolgozáshoz hasonlóan az adatlapokon feltüntetett válaszok egy részét 2001-ben első alkalommal optikai eljárással rögzítették.

Az első népszámlálási eredményeket október végén tette közé a szlovák statisztikai hivatal. Az október 30-án közzétett eredmények Szlovákia állandó népességének számát, a főbb korcsoportok, nemek, gazdasági aktivitás, nemzetiségi és felekezeti összetétel szerinti megoszlásának adatait tartalmazták országos, kerületi és járások szerinti bontásban.³

Szlovákia népességszámának alakulása jelentős mértékben eltér a magyarországi trendektől. Míg Magyarországon a népesség száma 1981-től változó mértékben csökken, Szlovákiában még napjainkban is növekszik, igaz, a természetes szaporodás évről évre csökken.

Szlovákia népességszámának alakulását az 1990-es években a társadalmi és tudományos nyilvánosság folyamatosan figyelemmel kísérte.⁴ Ugyan a népesség számának növekedési üteme a 80-as években is fokozatosan lelassult, de a természetes szaporodás gyorsütemű csökkenése a 90-es években vált megfigyelhetővé.

1990 és 2000 között a szlovákiai születések számának jelentős mértékű csökkenését (79989-ről 55151-re) a halálozások számának kis mértékű csökkenése kísérte (54619-52724). A lakosság számának növekedéséhez hozzájárult, hogy az országba bevándorlók száma 1991-től folyamatosan magasabb volt a kivándorlóknál. A nyers születési arányszám (1990 és 2000 között) 15,1‰-ről 10,2‰-re, a nyers halálozási arányszám 10,3‰-ről 9,8‰-re, a természetes szaporodás arányszáma 4,8‰-ről 0,5‰-re csökkent.

Ily módon 1991 és 2001 között Szlovákia népessége „csak” 105 ezer fővel növekedett. Ez a növekmény a (cseh)szlovák érában a legalacsonyabbnak tekinthető.⁵ (1. Táblázat)

A lakosság számának növekedése az ország egyes térségeiben eltérő. Évtizedek óta a természetes szaporodás az ország keleti, illetve északi részében a legmagasabb. Ily módon a növekedés eltérései már kerületek szerinti bontásban is megfigyelhetők.⁶ A legnagyobb mértékű növekedés az Eperje-

si, Kassai és a Zsolnai kerületekben volt kimutatható, a népesség száma a Pozsonyi és a Nyitrai kerületekben csökkent, a többi kerületben csak kis mértékben emelkedett (2. Táblázat). A Pozsonyi kerületen belüli jelentős lélekszám fogyatkozás Pozsony város lakosságának (az évtized folyamán bekövetkezett) 13,5 ezer fős (442197-ről 428672-re) csökkenésével magyarázható. Ez a csökkenés az alacsony pozsonyi termékenység és a jelentős mértékű elvándorlás együttes hatásának következménye.

Szlovákia népességének nemek szerinti megoszlása a vizsgált időszakban alig változott. A népességben belül a nők aránya 10 év alatt 51,2 százalékról 51,4 százalékra emelkedett. A nemek megoszlása közti különbség kerületek szerinti bontásban is elenyésző. A nők aránya a Pozsonyi kerületben a legmagasabb (52,3%), az Eperjesi kerületben pedig a legkisebb (50,8%) volt. (2. Táblázat).

Szlovákia népességének lassú, fokozatos elöregedése már több évtizede megfigyelhető. Az 1990-es évek jelentős termékenységszökkenése az elöregedést felgyorsította, s nagy mértékben megváltoztatta a népesség korcsoportok szerinti megoszlását. A születések számának visszaesése a gyermekkorúak arányának csökkenését, s ezzel párhuzamosan a produktív és időskorú népesség arányának emelkedését eredményezte.

A teljes populáción belül a gyermekkorúak aránya 5 százalékponttal (24,9%-ról 18,9%-ra) csökkent, s csaknem hasonló mértékben növekedett a produktív korúak aránya (57,8%-ról 62,3%-ra), míg az időskorúak aránya ez utóbbitól szerényebb mértékben (17,3%-ról 18,0%-ra) emelkedett. (2. Táblázat). Az egyes kerületeken belül kimutatott népességszám növekedése szoros összefüggést mutat az egyes főbb korcsoportokhoz tartozók arányának változásával. A nagyobb termékenységszű kerületekben a fiatalabb korcsoportok aránya magasabb az országos értékeknél, az időskorúak aránya pedig ennél alacsonyabb. A gyermekkorúak és az időskorúak aránya kerületenként nagyobb mértékben szóródik mint a produktív korúak aránya.

A gyermekkorúak aránya legalacsonyabb a Pozsonyi (14,9%), s legmagasabb az Eperjesi kerületben. De a Zsolnai és a Kassai kerületben is meghaladja a 20%-ot. Az utóbbi három kerületben a legmagasabb az időskorúak aránya is.

A lakosság felekezeti hovatartozásának tudakolására 1991 előtt 4 évtizeden keresztül nem került sor. A 10 évvel ezelőtti rákérdezés során a felekezeti hovatartozás megvallásánál a lakosság egy jelentős része bizonytalan

1. táblázat. Szlovákia népességének és nemzetiségi

Év	Összesen	%	Szlovák	%	Magyar	%	Cseh	%
1910 ^b	2919794	100,0	1688155	57,82	884309	30,29	7489	0,26
1921 ^c	3000870	100,0	1952368	65,06	650597	21,68	72635	2,42
1930 ^c	3329793	100,0	2251358	67,61	592337	17,79	121696	3,65
1950	3442317	100,0	2982524	86,64	354532	10,30	40365	1,17
1961	4174046	100,0	3560216	85,29	518782	12,43	45721	1,10
1970	4537290	100,0	3878904	85,49	552006	12,17	47402	1,04
1980	4991168	100,0	4317008	86,49	559490	11,21	57197	1,15
1991 ^d	5274335	100,0	4519328	85,69	567296	10,76	52884	1,00
2001 ^e	5379455	100,0	4614854	85,79	520528	9,68	44620	0,83

^a - A lakosság száma Szlovákia II. világháború utáni területére átszámítva.

Az 1921,1930,1950-es adatok a jelenlévő népességre, az 1961,1970,1980,1991-es adatok a lakónépességre vonatkoznak.

^b - 1910-ben a nemzetiségi megoszlás az anyanyelvi hovatartozás alapján feltüntetve.

^c - az 1921-es és az 1930-as népszámlálás egyéb kategóriája tartalmazza a zsidó nemzetiségűeket is. Számuk 1921-ben 73211 (2,44%), 1930-ban 72026 (0,22%).

^d - Az 1991-es népszámlálásban először szerepelnek morvák,6037 (0,11%), sziléziaiak 405 fő (0,01%), romák 75802 fő (1,44%), rutének 17197 fő (0,33%).

volt, azaz nem vallott be semmilyen felekezetet, ugyanakkor felekezeten kívülinek sem vallotta magát. 2001-ben az 1991-es népszámlálási adatokhoz viszonyítva az ismeretlenek aránya 17,4%-ról 3%-ra esett vissza. Ezzel párhuzamosan a magukat felekezeten kívülinek vallók aránya 9,8%-ról 13%-ra emelkedett, de így is a különböző vallási felekezetekhez tartozók aránya összesen 11,2%-kal nőtt. Az 1991-es népszámlálás során az ismeretlenek, azaz a magukat semmilyen felekezethez tartozónak nem vallók, de felekezeten kívüliként sem meghatározók igen magas aránya egyrészt a rendszerváltás előtti évtizedek egyházüldözéseire, másrészt a korábbi állampárthoz tartozók egy részének az egyházakkal szemben megnyilvánuló ambivalens viszonyulására vezethető vissza, azaz oly rövid idővel a 89-es változások után még kérdéses volt számukra, hogy az elhalványult vallási gyökereikhez való visszatérést, vagy a felekezeten kívüliséghez tartozásukat deklarálják-e.

megoszlásának alakulása 1910 és 2001 között

Német	%	ukrán + orosz	%	lengyel	%	Egyéb + ismeretlen	%
198304	6,79	97162	3,33	10069	0,34	34306	1,17
145844	4,86	88970	2,96	6059	0,20	84397	2,82
154821	4,65	95359	2,86	7023	0,21	107199	3,22
5179	0,15	48231	1,40	1808	0,05	9678	0,28
6259	0,15	35435	0,85	1012	0,02	6621	0,16
4760	0,10	42238	0,93	1058	0,02	10922	0,24
2918	0,06	39260	0,79	2053	0,04	13242	0,27
5414	0,10	30478	0,58	2659	0,05	96276	1,83
5405	0,10	35015	0,65	2602	0,05	156431	2,91

Táblázatunkban a rutének kivételével az egyéb és ismeretlen kategóriában vannak feltüntetve.

1991-ben az ukrán+orosz kategória az ukrán és rutén nemzetiség összesített adatait (az orosz nélkül) tartalmazza.

^c 2001-ben az ukrán+orosz kategória az ukrán és rutén nemzetiség összesített adatait (az orosz nélkül) tartalmazza.

Az egyéb és ismeretlen kategóriában tüntettünk fel a 89920 romát, 2348 morvát, 890 horvátot, 434 szerbet, 1590 orosz, 1179 bolgárt, 218 zsidót, 5350 egyéb nemzetiségűt, 54502 ismeretlent.

2001-ben a vallási felekezetek többé-kevésbé nyertesnek érezhetik magukat, mivel az egyes egyházi közösségekhez tartozók száma és aránya is emelkedett. Ugyanakkor a felekezeten kívüliek arányának emelkedése jelentős mértékben meghaladja a történelmi egyházakhoz tartozók arányának növekedését. A „történelmi egyházakhoz” tartozók lélekszámának növekedése tömegében jelentős, a kisegyházakhoz tartozók aránya viszont csaknem megduplázódott. A zsidó felekezethez tartozók aránya 2,5-szeresére emelkedett. Az ország lakosságán belül a katolikus egyház dominanciája az 1991-es arányához viszonyítva tovább erősödött. Szlovákia népességének a (római és görög) katolikusok együtt 73%-át (1991-ben 63,8%), az evangélikusok 6,9%-át (6,2%), a reformátusok 2,0%-át (1,6%), s a pravoszlávok 0,9% (0,7%) és egyéb egyházakhoz tartozók 1,1%-át (0,6%) teszik ki. A felekezeti hovatartozás vonatkozásában is jelentős területi különbségek

2. Táblázat. Szlovákia népességének néhány mutatója kerületek szerinti bontásban az 1991-es és 2001-es népszámlálási adatok alapján

Kerületek	Állandó népesség - száma		Különb- ség	A nők aránya 2001-ben	Főbb korcsoport	
	1991	2001			Gyer- mek-	produk- tív-
Pozsony	606 351	599 015	-7 336	52,7	14,9	63,0
Nagyszombat	541 992	551 003	9 011	51,3	17,7	63,5
Trencsény	600 575	605 582	5 007	51,1	18,0	62,8
Nyitra	716 846	713 422	-3 424	51,7	17,3	62,4
Zsolna	668 771	692 332	23 561	50,9	20,4	62,2
Besztercebánya	659 320	662 121	2 801	51,7	18,1	62,2
Eperjes	739 264	789 968	50 704	50,8	22,8	60,9
Kassa	741 216	766 012	24 796	51,5	20,3	61,8
Szlovákia összesen	5 274 335	5 379 455	105 120	51,4	18,9	62,3

mutatkoznak. Legmagasabb a felekezeten kívüliek aránya Pozsonyban (29,3%), továbbá azokban a járásokban, melyeknek lakossága korábban evangélikus dominanciájú volt, vagy több nagyobb felekezet együttes jelenléte jellemezte, miközben egyik sem volt közülük többségben (Liptószentmiklósi 21,2%, Túrócszentmártoni 24,8%, Besztercebányai 25%, Zólyomi 22,1%, Rozsnyói járások 24,8%).

Ezzel ellentétben a leginkább vallásosnak Észak-Szlovákia egyes zömmel római katolikusok által lakott járásai (Nagybiccsei 2,3%, Csacai 1,9%, Námesztói 1,1%, Turdossini 2,6%), továbbá Kelet-Szlovákia zömmel római és görög katolikusok lakta járásai (Bártfai 2,6%, Mezőlaborci 3,2%, Kisszebeni 1,9%, Sztropkói 1,7%, Felsővízközi 3,1%, Varannói 3,0%, Szobránci 2,2%) mutatkoztak. Ezek közül egyes járásokban a római katolikusok aránya megközelítette a 100%-ot (Námesztói 97,6%, Csacai 95,2%, Turdossini 95,0%), az evangélikusok, valamint a görög katolikus abszolút többséget csak egy-egy járásban (Miavai 60%, Mezőlaborci 55,5%) alkottak. A pravoszlávok legnagyobb arányban Kelet-Szlovákiában élnek, 3 járásban arányuk megközelíti, illetve meghaladja a 20%-ot (Mezőlaborci 29,0%, Szinnai 21,1%, Felsővízközi 19,8%). A reformátusok legnagyobb aránya

3. Táblázat. Szlovákia népességének felekezeti megoszlása 1991-ben és 2001-ben szám szerint és százalékban.

	1991		2001	
Szlovákia népessége összesen	5 274 335	100,0	5 379 455	100,0
ebből				
római katolikus	3 187 383	60,4	3 708 120	68,9
evangélikus	326 397	6,2	372 858	6,9
görög katolikus	178 733	3,4	219 831	4,1
református	82 545	1,6	109 735	2,0
pravoszláv	34 376	0,7	50 363	0,9
zsidó	912	0,0	2 310	0,0
egyéb	30 603	0,6	58 332	1,1
ismeretlen	917 835	17,4	160 598	3,0
felekezeten kívüli	515 551	9,8	697 308	13,0

a Komáromi (16,7%), a Töketerebesi (14,5%), a Nagymihályi (10,7%), és Rozsnyói járásokban (10,3%) mutatható ki.

Nem túlzás azt állítani, hogy a 2001-es népszámlálás során talán a legnagyobb érdeklődés a lakosság nemzetiségi összetételének alakulását előzte meg. Több nemzetiség (magyarok, romák) részéről bizonyos feltételezések fogalmazódtak meg népességszámuk alakulását illetően.

Az 1989-es változásokat követően a szlovákiai nemzetiségek korábban évtizedeken keresztül csaknem változatlan listája módosult. E változás leginkább a roma etnikum nemzetiségi kategóriaként történő felvételében mutatkozik a népmozgalmi és népszámlálási statisztikákban⁷. Az első alkalommal 1991-ben kimutatott jelentős számú (75802) roma népesség statisztikai értelemben a korábbi időszakban magukat szlovák, illetve magyar nemzetiségűek közül rekrutálódott, ily módon a roma nemzetiség bevezetése problematikusá tette a korábbi népmozgalmi adatok alapján történő népességszám becslések (számított népesség) értelmezését.⁸

A 2001-es népszámlálás előtt megfogalmazódtak olyan vélekedések, melyek a roma népesség számának jelentős mértékű növekedését feltételezték, s ezzel a nemzetiségek száma és aránya változása magyarázatának prob-

4. Táblázat Szlovákia magyarlakta járásainak magyar nemzetiségű lakossága az 1991-es és 2001. évi népszámlálás adatai alapján.*

Járás	1991			2001			Növekedés/csökkenés 1991-2001			
	A lakosok száma	Ebből magyar	%	A lakosok száma	Ebből magyar	%	A lakosok száma	%	Ebből magyar	%
Pozsony	442 197	20 312	4,6	428 672	16451	3,8	-13 525	96,9	-3 861	81,0
Szenc	49 871	12 214	24,5	51 825	10 553	20,4	1 954	103,9	-1 661	86,4
Dunaszerdahely	109 345	95 310	87,2	112 384	93 660	83,3	3 039	102,8	-1 650	98,3
Galánta	92 645	38 295	41,3	94 533	36 518	38,6	1 888	102,0	-1 777	95,4
Vágselye	54 159	21 754	40,2	54 000	19 283	35,7	-159	99,7	-2 471	88,6
Komárom	109 279	78 859	72,2	108 556	74 976	69,1	-723	99,3	-3 883	95,1
Érsekújvár	153 466	63 747	41,5	149 594	57 271	38,3	-3 872	97,5	-6 476	89,8
Nyitra	160 725	13 113	8,2	163 540	10 956	6,7	2 815	101,8	-2 157	83,6
Léva	120 703	38 169	31,6	120 021	33 524	27,9	-682	99,4	-4 645	87,8
Nagykürtös	46 813	14 384	30,7	46 741	12 823	27,4	-72	99,8	-1 561	89,1
Losonc	72 946	22 513	30,9	72 837	20 072	27,6	-109	99,9	-2 441	89,2
Rimaszombat	82 112	36 404	44,3	83 124	34 323	41,3	1 012	101,2	-2 081	94,3
Nagyőrce	40 143	10 256	25,5	40 918	8 994	22,0	775	101,9	-1 262	87,7
Rozsnyó	60 681	21 434	35,3	61 887	18 954	30,6	1 206	102,0	-2 480	88,4
Kassa-vidék	99 292	16 240	16,4	106 999	14 140	13,2	7 707	107,8	-2 100	87,1
Kassa	235 160	10 760	4,6	236 093	8 940	3,8	933	100,4	-1 820	83,1
Tőketerebes	100 520	33 191	33,0	103 779	30 425	29,3	3 259	103,2	-2 766	91,7
Nagy Mihály	105 281	13 754	13,1	109 121	12 819	11,7	3 840	103,6	-935	93,2
Összesen	2 135 338	560 709	26,3	2 144 624	514682	24,0	9 286	100,4	-46027	91,8

* - Pozsony és Kassa városok területe öt, illetve négy járásra oszlik.

lematikusságát hangsúlyozták. Nos ezek a vélelmek nem igazolódtak be, a roma nemzetiségűek száma emelkedett, de 2000-ben az ún. számított népességszámuk 93093 (az 1991-es népszámlálás során kimutatott romák számának módosítása népmozgalmi adataikkal 2000-ig) magasabb volt mint a 2001-es népszámlálás alkalmával kimutatott számuk: 89920.⁹ Azaz elmondható, hogy a két népszámlálás között kimutatott roma népességszám változása a többi nemzetiségek számának és arányának alakulását nagy valószínűséggel érdemlegesen nem befolyásolta.¹⁰

A 2001-es nemzetiségi adatok több vonatkozásban is nem várt eredményt hoztak. (1. Táblázat). A szlovák nemzetiségűek száma az 1991-es adathoz (4519328) képest 95526 fővel növekedett, mely nagyjából megfelel a várakozásoknak. Ezt jelzi, hogy a szlovákok aránya a két időpont között „csak” 0,1 százalékponttal 85,7%-ról 85,8%-ra növekedett. A magyar népesség száma 46768 fővel (567296-ról 520528 főre), azaz 1,1%-kal (10,8%-ról 9,7%-ra), nem várt mértékben visszaesett. (A szlovákiai magyarság számának az alakulásával dolgozatunk következő részében külön foglalkozunk.) A csehek száma 52884-ról 44620-ra és aránya 1,0%-ról 0,8%-ra szintén

jelentős mértékben csökkent. A németek és a lengyelek száma és aránya gyakorlatilag nem változott. Ugyanakkor jelentős mértékben nőtt a ruszinok száma (17197-ről 24201-re) és aránya (0,33%-ról 0,45%-ra). Ezzel párhuzamosan, igaz nem ilyen nagy mértékben csökkent az ukránok száma (13281-ről 10814-re) és aránya is (0,25%-ról 0,20%-ra). (A roma nemzetiségűek lélekszámában bekövetkezett változásokkal már foglalkoztunk.) Jelentős eltérés a korábbi népszámlálás által kimutatott nemzetiségi megoszláshoz viszonyítva, hogy igen nagy mértékben megnőtt, a Szlovák Statisztikai Hivatal által „ismeretlenként” elkönyveltek száma (számuk 1991-ben 8782 fő, 2001-ben 54502 fő volt). Ebben a kategóriában a nemzetiségi hovatartozásra választ nem adókon kívül ide sorolták azokat is, akik több nemzetiséget, esetleg fiktív nemzetiséget vallottak be (eszkimó, indián stb.)¹¹.

A szlovákiai nemzetiségek lélekszáma változásának magyarázatához az egyes nemzetiségek 2000. év végi számított népesség számát is figyelembe vettük. Ezeket az adatokat figyelembe véve azt tapasztaljuk, hogy a vizsgálatba bevont egyes nemzetiségek többségének a 2001. évi népszámlálási és a 2000. év végi számított adatai nem különböznek jelentősebb mértékben egymástól. Jelentős az eltérés a magyar nemzetiségűeknél (45401-gyel volt alacsonyabb a magyarok száma a népszámlálási adatok alapján, mint a számított népesség szám alapján) és a ruszin nemzetiségűeknél (6945-tel volt magasabb a ruszinok száma a népszámlálási adatok szintjén, mint a számított népesség száma alapján).¹² Azaz a népszámlálási adatok alapján a magyar népesség száma a népmozgalmi adatok alapján becsült értéknél jelentős mértékben alacsonyabb, a ruszinoknál pedig magasabb volt. Szlovákiában az egyes nemzetiségek arányának az összlakosságon belüli változása mellett megvizsgáljuk, hogy hogyan alakult arányuk az 1921-es számukhoz (az 1921-es számuk=100%) viszonyítva. (1. Grafikon). Szlovákia lélekszáma 1921 és 2001 között dinamikusan növekedett(173%), ezt csak a szlovák népesség növekedési üteme (236%) múlta felül. Valamennyi vizsgálatba bevont népesség száma csökkent az 1921-es lélekszámához viszonyítva. Még legkevésbé a magyarok (80%), ettől elmaradva pedig a csehek (61%), majd az ukránok (39%) száma csökkent. A legnagyobb csökkenés a németeknél (4%) mutatható ki.

Végezetül a szlovákiai magyar nemzetiség változásait vesszük górcső alá. A magyar népesség száma csak 1950-ben és 1961-ben volt alacsonyabb mint 2001-ben, az akkor még sokkal kisebb népességű Szlovákiában¹³ (1. Táblázat).

Ily módon a 2001-es népszámlálás alkalmával 1918 óta első alkalommal esett a magyar népesség Szlovákián belüli aránya 10% alá. Az ezt megelőző néhány évtizedben a magyar népesség száma ugyan igen kis mértékben (1970 és 1980 között 7484 fővel, 1980 és 1991 között 7806 fővel) emelkedett, de Szlovákia népességén belüli aránya a jelzett időszakban így is folyamatosan csökkent (12,2%, 11,2%, 11,2%, 10,8%).

Első megközelítésben a magyar népesség járások szerinti megoszlását tekintjük át, majd a változások okait próbáljuk elemezni. Itt jegyezzük meg, hogy a lakosság települések szerinti (a közeljövőben közzétételre kerülő) nemzetiségi megoszlása alapján sokkal komplexebb lehetőség nyílik majd az 1990-es években lezajlott magyarság számát befolyásoló folyamatok feltárására. Egyelőre azonban csak a járási szintű adatokkal rendelkezünk¹⁴. (4. Táblázat). A magyarlakta járások által behatárolt területen élő népesség száma 1991 és 2001 között kis mértékben (9286 fő, 0,4%) emelkedett, a magyar népesség száma viszont jelentős mértékben (46027 fő, 8,2%) visszaesett. Míg az állandó népesség a járások többségében növekedett, valamennyi járásban csökkent a magyarok száma. A magyar népesség fogyatkozása jelentős mértékben a járások területén élő magyarok arányával van fordított összefüggésben. A magyar többségű, vagy jelentős mértékben magyarlakta járásokban a csökkenés kisebb (Dunaszerdahelyi (83,3%) -1,7%, Komáromi (95,1%) -4,9%, Rimaszombati (41,3%) -5,7% Galántai járásokban (38,6%) -4,6%), mint a kisebb arányban magyarlakta járásokban, városokban (Pozsony (3,8%) -19,0%, Kassa (3,8%) -16,9%, Nyitrai járásban (6,7%) -16,4%). Ugyanakkor kimutatható eltérésekre a rendelkezésre álló adatokból regionális vonatkozásban nem következtethetünk.

Ezek az adatok az egyes területi tömbökön belül élő magyar népesség aránya és népességszám csökkenésének mértéke között mutatnak ki összefüggéseket annak ellenére, hogy az egyes településeken élők arányát még nem volt módunkban megvizsgálni.

Az 1990-es években kimutatott jelentős csökkenés okainak vizsgálatához a két népszámlálás adatsorainak összevetése önmagában kevés információt tartalmaz, mivel ezek alapján nincs módunkban következtetéseket levonni a csökkenés hátterében meghúzódó tényezők összetételére vonatkozólag.

Jelenlegi ismereteink alapján feltételezzük, hogy a 2001-es népszámlálás nemzetiségi vonatkozású adatai több szempontból is összetettebb vizsgálatot igényelnek, mint az ezt megelőző három évtized változásainak vizsgálatai.

A korábbi két évtizednek meghatározó tendenciája volt:

– a magyar népesség számított értékénél az 1980-as népszámlálási adatok a magyarság számát az 1970-eshez viszonyítva 20-25 ezer fővel alacsonyabb értékűnek rögzítette.¹⁵

– az 1991-es népszámlálás során jelentős számú (5-11 ezer), korábban magyar nemzetiségű személy vallotta magát roma nemzetiségűnek. Ennek ellenére az 1991-es népszámlálás a várható értékeknél jobb eredményeket hozott. A magyar népesség száma az 1991-es népszámlálás alapján „csak” 11 ezer fővel volt alacsonyabb az ún. számított értékeknél. Ez a pozitív változás a rendszerváltás utáni eufória következményeként értelmezhető.¹⁶

A 1990-es években az alábbi változások voltak kimutathatók:

– A magyar népesség demográfiai viselkedése jelentős mértékben megváltozott, 1995-től a természetes szaporodást fogyás váltotta fel. 2000. december 31-én a számított népesség szintjén is néhány ezer fővel alacsonyabb volt a magyarok száma, mint az ezt megelőző népszámlálás alkalmával;

– Országos szinten az évtized folyamán jelentős mértékben hullámzott a többségi társadalom viszonyulása kisebbségeihez, elsősorban a magyar nemzetiséghez;

– A magyar közösség „elitje” által megfogalmazott jövőképek sorra kiüresedtek, s az 1991-ben (még) tapasztalt lelkesedést egyfajta relatív depriváció – a megfogalmazott nemzetiségi jövő és a valóság közti szakadék következtében kialakult fásultság – váltotta fel;

– A 2001-es népszámlálás alkalmával a romák számának kis mértékű emelkedése nem csökkentette a magyarok számát.

Ezeknek figyelembevételével a magyar népesség számának alakulását két fő tényező határozta meg, melyek mellett további kevésbé jelentős tényezők is szereppel bír(hat)tak:

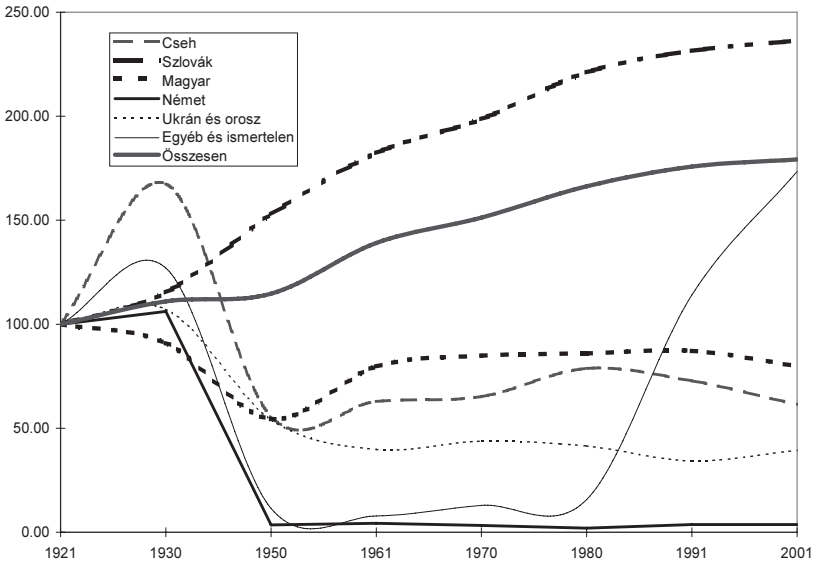
1. A szlovákiai magyarság száma csökkenésének egyik meghatározó tényezője a jelzett demográfiai trendek következménye.

2. Az 1990-es évek szlovákiai nemzetiségi politikája „sajátosságainak” eredményeként azok a bizonytalan kettős kötődésűek, akik 1991-ben a magyarság számát gyarapították, 2001-ben újfent szlováknak vallották magukat.

Ily módon egy évtized alatt e két tényező kumulált hatása mutatkozott meg a jelentős mértékű lélekszámcsökkenésben. (Mellékes, de nem elhanyagolható a mintegy 53 ezer fő ismeretlen nemzetiségű személy magyarságra eső statisztikai hányada is.)

Ezek empirikus megerősítése, illetve cáfolata, esetleg további új hipotézisek kimunkálása a későbbiekben nyilvánosságra kerülő adatok alapján lesz lehetséges.

1. Grafikon. A nemzetiségek arányának változása Szlovákiában 1921 – 2001
(Az 1921-es állapot = 100%)



A szövegben előforduló közigazgatási egységek és helységnevek magyar és szlovák megfelelői:

Bártfai járás – Okres Bardejov	Nagy Mihályi járás – Okres Michalovce
Besztercebányai járás – Okres Banská Bystrica	Námesztói járás – Okres Námestovo
Csacai járás – Okres Čadca	Nyitrai kerület – Nitriansky kraj
Eperjesi kerület – Prešovský kraj	Pozsony – Bratislava
Felsővízközi járás – Okres Svidník	Pozsonyi kerület – Bratislavský kraj
Kassai kerület – Košický kraj	Rozsnyói járás – Okres Rožňava
Kisszebeni járás – Okres Sabinov	Szinai járás – Okres Snina
Komáromi járás – Okres Komárno	Szobránci járás – Okres Sobrance
Lédec – Ladice	Sztropkói járás – Okres Stropkov
Liptószentmiklósi járás – Okres Liptovský Mikuláš	Töketerebes-i járás – Okres Trebišov
Mezőlaborci járás – Okres Medzilaborce	Turdossini járás – Okres Turčianske Tvrdošín
Miavai járás – Okres Myjava	Túrócszentmártoni járás – Okres Martin
Nagybiccsei járás – Okres Bytča	Varannói járás – Okres Vranov
	Zólyomi járás – Okres Zvolen
	Zsolnai kerület – ilinský kraj

JEGYZETEK

- ¹ 1941-ben került sor népszámlálásra a Magyarországhoz csatolt területeken és (a Jozef Tiso vezette) Szlovák Köztársaság területén is.
- ² A népszámlálási előkészületek során egyes roma tömörülések azt indítványozták, hogy a romákat a roma szervezetek bevonásával számlálják meg.
- ³ Az adatok a Szlovák Statisztikai Hivatal honlapján találhatóak: <http://www.statistics.sk/webdata/slov/scitanie/tab> címen. A népességre vonatkozó adatok mellett a lakásállomány, illetve a lakások felszereltségére vonatkozó adatok is nyilvánosságra kerültek a népességhez hasonló bontásban, ez utóbbiakkal ebben a dolgozatban nem foglalkozunk.
- ⁴ Lásd: Matulník Jozef(1998): *Pokles pôrodnosti na Slovensku*. Fakulta humanistiky Trnavskej univerzity v Trnave.
- ⁵ A II. világháború alatti és az ezt követő időszakban a népesség számában bekövetkezett változásokkal, migrációs veszteségekkel itt nem célunk foglalkozni.
- ⁶ Szlovákia területe 1996 óta 8 kerületre, s ezeken belül 79 járásra tagolódik. Az 1991-es népszámlálás egyes területi bontású mutatóit átszámoltuk az 1996 után kialakított kerületekre vonatkozóan.

- ⁷ Az 1991-es népszámlálásnál a roma nemzetiség mellett még néhány további nemzetiséggel bővült a nemzetiségek listája, ezek azonban alacsony létszámukból adódóan nem jelentettek problémát a nemzetiségek számában bekövetkezett változások értelmezésében. (lásd 1. Táblázat)
- ⁸ „Az ún. számított népesség a népességnek az a száma, amelyet két népszámlálás között levő évekre vonatkoztatva úgy számítanak ki, hogy a népszámlálási adathoz hozzáadják az azóta eltelt időszakban születettek számát és levonják az elhaltakét. A kapott eredményt a vándorlási egyenleggel módosítani kell.” In: Hoóz István(1987): *Demográfia*. Budapest Tankönyvkiadó
- ⁹ Szlovákia nemzetiségeinek a 2000. évre vonatkozó számított népességszámait a *Bilancia pohybu obyvatelstva v Slovenskej republike podľa národnosti 2000*. (Štatistický urad Slovenskej republiky Bratislava) c. publikáció tartalmazza.
- ¹⁰ A roma nemzetiség számának csekély mértékű változása abban az esetben lehetne hatással a többi nemzetiség megoszlására, amennyiben a romák területi megoszlása jelentősebb mértékben módosult volna. Ennek a vizsgálatától ebben a dolgozatban eltekintettünk.
- ¹¹ Lásd: *Nálunk is élnek eszkimók és indiánok*. Új Szó 2001. október 31.
- ¹² Az alábbiakban mellékeljük egyes nemzetiségek számát az 1990. december 31-i számított népességszámuk alapján.
- | | | | | |
|--------------------|---------|---------|---------|-------|
| Szlovákia összesen | Szlovák | 4623369 | Roma | 93093 |
| 5402547 | Magyar | 565929 | Cseh | 53675 |
| | Ruszin | 17256 | Lengyel | 3231 |
| | Ukrán | 15807 | Német | 5371 |
- ¹³ Az 1950-es népszámlálás magyar nemzetiségre vonatkozó adatai nem adnak objektív képet a szlovákiai magyar népesség számáról. Az 1950-es népszámlálásra néhány évvel a szlovákiai magyarságot ért meghurcoltatások („hontalanság évei”) – kitelepítések, deportálások, reszlovakizáció – után került sor. Ezért azoknak nagy része, akik 1950-ben nem vállalták valós nemzeti hovatartozásukat, a későbbiekben „konszolidálódott” nemzetiségi viszonyok közepette 1961-ben már igen. Erre vezethető vissza, hogy a két időpont között 46,3%-kal nőtt a szlovákiai magyarok száma.
- ¹⁴ Munkadefinícióként magyar lakta járásoknak azokat a közigazgatási egységeket tekintjük, amelyekhez olyan magyarlakta települések is tartoznak, amelyekben a magyar népesség aránya meghaladja a 10%-ot. Továbbá egy-egy járás területén legalább ezer magyar él. Ily módon kiesik ebből a kategóriából az Aranyosmaróti járás, ahová 1996-ban egy magyarlakta települést (Lédec) csatoltak, azonban a járásban élő magyarok aránya nem éri el az ezer főt. Ezenkívül ebbe a kategóriába soroljuk Pozsony és Kassa városokat is (amelyek területe 5, illetve 4 járásra tagolódik), de mind Pozsonyban, mind a Kassán élő magyarok száma meghaladja a 10000 főt.
- ¹⁵ Gyurgyík László(1994): *Magyar mérleg* Kalligram Pozsony.
- ¹⁶ Gyurgyík László(1994): *Magyar mérleg* Kalligram Pozsony.